Božena Loborec[1]

Autobiografski dnevnički zapisi – sjećanja na obitelj, djetinjstvo, mladost i školovanje
Prvi dio

A možda će moje sjećanje biti zanimljivo i nekom drugom jer ono je dokaz kako smo živjeli. Dokaz jednog vremena i jednog ljudskog stava. Kao svaka knjiga.

U kuću na Jelačićevom trgu 7, poslije rata Trg Republike 7, preselili smo se u lipnju 1940. g. Oglas u koprivničkim novinama izišao da se knjižara otvara 1. lipnja 1940. g. A kad smo bili u staroj kući u Severovcu, sjećam se jednog događaja koji mi se vrti u glavi ovih dana. Kad smo se preselili u novu kuću, ja sam, znači, imala 14 godina, a to se desilo, znači, kada sam imala 10 – 12 godina. U sobi je svirao radio, a na radiju neki klavirski koncert. Gledala sam kroz prozor i slušala tu glazbu kad pod prozorom stane jedna susjeda (ne sjećam se koja je to bila), zastane, prisluhne i pita me: *Kaj to tvoja mama svira? Radio* – rekla sam. *Ah, tak!* – veli ona i produži. A moja je mama bila domaćica i seljanka, ali mora da je u očima mojih susjeda bila velika „gospa", silno uvažena osoba kad je ženi takva misao pala na pamet. A kako smo tek morali biti važne osobe kad smo se preselili u grad! Mora da su je poprilično ogovarali. Njenu gospočiju. A mora da je bila zaista – gospa u očima mojih dragih susjeda.[2] Barbara grč. „strankinja", „tuđinka", a moja se baka zvala Barbara i zaista je život proživjela kao strankinja, bila je stranac i među svojima, uvijek „zakopčana", nepristupačna, neprilagodljiva. Valentin je pak lat. „zdrav", „jak", „krepki", a ako „bogovi" daju imena onda su ga mome ocu zaista dali, jer – točno je takav. Uvijek je krepkost bila njegova odlika. Moje ime lat. bi bilo Natalija „rođena na Božić", dolazi od Natan, hebrejska riječ, bio istaknuti starozavjetni prorok, savjetnik kralja Davida i odgojitelj kralja Salamona, a Natanael – „božji dar". Božica, Božena – božja žena.

Ima li čovjekovo ime neku vezu s njegovom sudbinom? Moje ime ima veze s bogom. Ako išta, onda me taj moj bog, kojeg sam uvijek u šali zvala „moj anđeo čuvar" zaista čuvao u životu, a toliko mi je trebao i u zdravlju i u bolesti.[3]

Nikolinje

Crnih sam se Krampusa plašila i onda dok smo znali da su to samo preobučeni ljudi. I danas jasno čujem kako su u hodniku zvonili lanci. Ima li što strašnije: biti mali, sasvim mali čovjek, a već te plaše lancima? U tom su zvuku bila sva strašila i svi strahovi. Karike su strugale jedna o drugu avetinjski. Bilo je to, doduše, davno, davno, još onda dok su Krampusi dolazili pred moja vrata, ali se živo sjećam. Zveket lanaca, a ja se

1 Izabrala i pripremila Dijana Sabolović-Krajina. *Napomena:* ovaj izbor iz neobjavljene dnevničke građe književnice, prosvjetne i kulturne djelatnice Božene Loborec (Koprivnica, 2. 6. 1926. – Koprivnica, 3. 1. 2003.) usmjeren je na živopisno i autentično, često i duhovito dokumentiranje šireg konteksta za razumijevanje njezina života i djela, kao i vremena u kojemu je živjela. Temelji se na nekoliko kriterija: *genealoški kriterij* (uvid u obiteljsku povijest i podrijetlo Božene Loborec), *etnografski kriterij* (dokumentiranje nekadašnjih običaja i načina života) i memoaristika (sjećanje na djetinjstvo, školovanje i mladost). Zapisi su prepisani iz Drugog niza dnevničkih bilježnica koji čini 17 bilježnica pod zajedničkim nazivom *Sirove misli.* Namjera dijaristice Božene Loborec često je bila priprema za „ozbiljnije" pisanje, nerijetko i za *Podravski zbornik.* Svi su zapisi prepisani doslovno, bez gramatičkih i pravopisnih intervencija.

2 BILJEŽNICA 1, Drugi niz, 1976. – lipanj 1979.
3 Isto.

šćućurila iza zatvorenih vrata, raširila oči i drščem. Mama se drži mudro, ali na licu joj jasno piše: neću te zaštititi. I to je strašno. Onda su se vrata počela otvarati, malo, malo, sasvim polako. Meni zastaje dah. Pojavila se najprije crna užasna ruka (u crnom glotu), u ruci lanac, a onda užasna crna glava s isplaženim crvenim jezikom. Jasno, ja ne vidim da je taj crveni jezik od crvenog krep – papira, ja vidim – đavola! Ja sam zaista vidjela đavola, svojim rođenim očima. Sjedila sam na šamrlu kao skamenjena. Onda je đavao još jednom zazveketao lancima, poskočio i – zatvorio vrata. U hodniku je još promiješao lance i – nestao. Mama je šutjela. Bio je to sistem zastrašivanja koji je sam po sebi bio dovoljno efektan, svaki je komentar bio nepotreban. Tko je kasnije rekao da je to bio stric Drago, ne znam, ali kasnije je ionako bilo svejedno tko je bio đavao, kad je efekat postignut: ja sam zaista povjerovala u đavola. Jesam li zbog toga bila bolja ili gora u životu, također ne znam, ali da su nas plašili svim i svačim da bi nas „dotjerali u red", to je činjenica. Plašili su nas šibama, pljuskama, đavolima, paklom, nebom, ratom, mukama, gladom, bolestima, svim i svačim. Plašili su me susjedama (*kaj budu ljudi rekli*), gromovima, svetim Ilijama, malim Isusom, Majkom božjom i njenim suzama (*Majka božja se bu plakala, ako ne buš dobra!*). Plašili su me potresima i poplavama. Kad sam već bila dobro ispreplašena, bojala sam se i zmija, i žaba, i tramvaja, i razbojnika, i manijaka, i starica, i panjeva, i vode, i visine, i bikova, i vukova, automobila, lokomotiva. Tako se danas bojim cijele flore i faune! A k tome još i mnogočega. Bojim se direktora, struje, krvoprolića, prometa. Kako bi bilo da rastemo bez strahova? Ovako plašiš se svog želuca, male plaće, raka i rata, samoće i rugobe. Plašimo se jedan drugoga, a učimo se strahovima od djetinjstva! Kako bi bilo, kad tako ne bi bilo?[4]

U djetinjstvu smo imali slavlja: Nikolinje, Božić, Novo leto, Uskrs s pisanicama i šunkom, Valentinovo (tatin imendan, kad *ftičice idu na gosti*), trebljenje kuruze, berba vinograda.[5]

Čudno, u djetinjstvu nisam voljela igračke. Nisam voljela lutke. Najdivnija mi lutka bijaše komad drveta. Lutka je bila u mojoj glavi, ljepša nego što ju je mogla napraviti ljudska umotvorina.[6] U Severovcu je u mom djetinjstvu postojao kanas Filip. Ujutro je otjerao svinje u Gospinje na pašu, navečer ih je vraćao. Svaki je dan jeo u drugoj kući u ulici. Meni su govorili da me donesla Ciganica Eva. Dugo sam u to vjerovala.[7]

Priča mama kako se grobar osvetio njenom pradjedu Bedraču. Veli, posvađali se mamin pradjed Bedrač i grobar na smrt! I kad je Bedrač umro, grobar ga je zakopao – pod seču! Biti zakopan „pod sečom" bila je najveća sramota. Tako je taj pradjed dobio svoje – poslije smrti.[8]

Perika

Kažu da je blagodat božja imati prirodno kovrčavu kosu, ali kovrčava kosa – to je svojevoljna kosa i kao sa svakom samovoljom nije lako. Uvijek sam imala problema s kosom. No ovo pišem samo kao uvod. Hoću pisati, zapravo, o ovome. Kad sam imala oko 12 godina, znači kad mi je pubertet kucao na srce, mozak i druge organe zaželjela sam – trajnu ondulaciju. Ta, zaboga, sve su moje prijateljice već imale trajne ondulacije na glavi, samo ja sam imala svoje prirodne „frčke" kako je to mama govorila. To mi je stvaralo mali milijun problema. Imati trajnu ondulaciju, zaboga, značilo je odrasti, a jedna dvanaestgodišnjakinja najviše je time okupirana. Zato sam pošto-poto htjela trajnu, kako se to govorilo. Cendrala sam oko mame tako dugo dok se nije umilostivila i dala mi novac za taj moj veliki poduhvat. Jasno, bila sam uvjerena da ću kad izađem iz frizeraja biti nalik onim silnim ljepoticama čije su slike visjele po zidu frizeraja. A postati ljepotica glavna je preokupacija svake dvanaestogodišnjakinje. I tako – dobila sam trajnu kod Vinkovića. No, pomozi bože! Jasno, to je bio apsolutni promašaj (jedan od mnogih u mom životu. Uvijek sam u životu promašila kad sam se izjednačivala s ostalima, s većinom. To sam doživjela i kad sam pošto-poto htjela biti supruga i domaćica kao i moje prijateljice. Tada još nisam znala da je čovjek jedan i neponovljiv i da mora živjeti po svome *kako mu je u zvijezdama zapisano*). Dakle, od frizera sam izašla kao janje. Kovrčava glavica! Divota! To je moderno sada u 1979., ali prije rata – kovrčice kao u janjeta izazivale su i smijeh i podsmijeh. No, tako nesretnog djeteta, ili djevojčice, kao što sam bila ja tada

4 Isto.
5 Isto.
6 Isto.
7 Isto.
8 Isto.

mislim da nije bilo na ovom grbavom svijetu. Jer kada sam se pogledala u ogledalo – to, zaboga, nisam bila ja! Užas jedan! Bilo je suza i suza. Ali – što da se radi? Vratiti kosu na svoju glavu više nije bilo moguće. Postojao je još jedan spas da se ovo čudo na mojoj glavi donekle ispravi! To su bile škare u mojim rukama. Uzela sam škare i izrezala svoje nove kovrčice, ali poslije toga ostalo mi je malo kose na glavi, a i ta što je ostala, nije bila više ona moja nekadanja. Izrezala sam je sasvim na kratko, a to također tada nije bilo moderno što znači – ni lijepo. Nije bilo uobičajeno, a čim je nešto izuzetak, upada u oči, uočljivo je, a to znači da se ne možeš sakriti u masu, a jao si ga onom tko štrći iznad mase. No, s takvim čudom na glavi pojavila sam se u školi. U to vrijeme je na koprivničkoj gimnaziji predavao prof. Neimarević o kojem treba posebno pisati jer on je zaista zaslužio posebno poglavlje! I taj prof. Neimarević kad me vidio s onim čudom na glavi, obratio mi se začuđeno: *Zašto nosiš periku?* To me posve dotuklo. Strovalilo u najcrnje dubine, dublje od pakla. U razredu je, jasno, nastao smijeh. Podli, nemilosrdni smijeh, onakav kakav mogu proizvesti samo djeca, kakvim se „daruju" djeca jer djeca teško prikrivaju i zlobu i podsmijeh. Ali – promijeniti ništa nisam mogla. Mogla sam samo jedno – izdržati! Kasnije, mnogo kasnije, pročitala sam negdje *izdržati to je temelj vrline*. A ja sam zaista mogla samo jedno: izdržati! Nikakav drugi izbor nije postojao pa da si baš i čarobnjak. S vremenom je kosa narasla, sve se popravilo, ali trebalo je izdržati to „s vremenom". Eto, tako se jedna 12 ili 13 godišnjakinja čeličila. Čeličili smo se sa svim i svačim pa i s frizurom. Za čeličenje uopće ne treba doživjeti nekakve „velike stvari", čeliče se ljudi na svakodnevnim, naoko malim porazima, a to i jest pravo čeličenje. To s mojom kosom dešavalo mi se još mnogo puta u životu, tj. frizerke su mi je podrezale, podrezivale kako im je palo na pamet i što da radim kad su škare u njihovim rukama. Poslije samo kukaš, ali – ne pomaže. Zato frizerke smatram svojim ličnim neprijateljima br. 1, ali ništa ne mogu učiniti, one uvijek pobjeđuju, a ja se uvijek iznova – čeličim. Cijelog života.[9]

Teca i oko nje

Hrvatski mi je predavala u gimnaziji Marija Dolenec. Bila je vrlo stroga, svi smo se je jako bojali,

Slika 1. Marija Loborec, rođ. Hadun, majka Božene Loborec, 1908. – 1981. (arhiva Milana Stanojevića).

dokaz je i njen nadimak Teca. Što je Teca u razredu rekla, to se, bogme pamtilo. Moram priznati, naučila me gramatiku. A bojala sam se je užasno. Prije nastave išla sam u crkvu pred kip sv. Antuna i njemu sam se molila da se Teci nešto dogodi da ne dođe u školu, da si ftrgne nogu, bilo što, samo da se spasim. Jer nisam od straha pred njom uopće mogla govoriti. Ali bila je nepravedna jer je imala svoje simpatije u razredu. Simpatija joj je bila Nada Sobota. Ako ja nisam znala dobila sam slabu ocjenu, ali ako Nada nije znala rekla je: *Nado, opet imaš ispražnjenje svijesti!* I – ništa! Sakomu ništ, što bi rekli naši ljudi! Kad sam već bila student, srela sam se s Tecom. Držala je studentima ogledno predavanje. Kad me vidjela rekla je onim svojim slatkastim glasom: *Ti si ona mala Loborčeva!* A ja sam rekla: *Da, vaš stalni drugoredaš! – Nije, valjda!* – nasmijala se ona. *Bogme jest.* – rekla sam ja. Eto, takva je bila Teca. Poslije mi je predavala hrvatski Helena Ogrinec. Ona je bila bogec. Ta nije sama što znala, niti je koga što naučila. Kod nje smo Šenou čitali iz sata u sat. A profesor nije bila baš nikakav. Kad je rekla da će pitati, otišla sam na

9 Isto.

Slika 2. Valko Loborec, otac Božene Loborec, 1899. – 1992. (arhiva Milana Stanojevića).

polikliniku i dobila sam ocjenu i bez odgovaranja. Kod Tece sam imala uvijek jedan, kod Ogrinčevke – vrlo dobar. To je bio, zapravo, onaj vrlo dobar koji mi je na pravdi boga trebala dati Teca, da sam kojim slučajem bila njen libling! Tecin muž Franjo Dolenec mi je predavao prirodopis. On je krasno crtao na ploču sve o bilju i bilje, ali da sam nešto od toga zapamtila – nisam. No, sjećam se da nam je došao na zamjenu nekog predmeta, ne znam kojeg, da je dovukao u razred harmonij i učio nas pjevati Marseljezu. Ali to je bilo 1941. g., što nije nevažno. Matematiku mi je predavao Zlatko Švarc. Pamtim ga jer je uvijek fufljao u govoru. Govorio nam je: *Mava, vi ste za totec!* a to je značilo: marva, vi ste za kotec! Kažu da je uvijek bio pijan, ali ja to nisam nikad primijetila. Matematiku me nije naučio. Gotovo ništa. Pozvao bi nas na ploču, zadao zadatak, a kako ja nisam bila dobar matematičar, jasno, to nije išlo. Švarc nije imao strpljenja čekati dok se učenik smisli nešto, nego bi zadatak riješio sam, a onda viknuo: *Marš na mjesto, tebi je dosta – tri!* I dao bi zaista tri, tj. dobar. Domaće je zadaće zadavao, ali ih nikad nije gledao, pa ja nisam imala ni bilježnicu. Nije bio profesor. Radio je u tvornici, izgubio mjesto i zaposlio se u školi. Mislim da je bio doktor kemije ili tako nešto. Bio je Židov i ustaše su ga ubili. Na njegovo je mjesto došao Zlatko Čanić, profesor. Bio mi je razrednik. Njega su ubili partizani jer je bio ustaša. Ubijen je poslije rata.

Čanić je bio čudak. Bio je suh kao kolac, mršav, kost i koža i vrlo nekomunikativan, uvijek mrk, nikad se nije nasmijao. Ali – matematiku je znao. Jao, kako sam se namučila da nadoknadim ono što je bilo propušteno kod Švarca. Učila sam matematiku dan i noć. Čanić mi je predavao i fiziku. Predavanja iz fizike se i danas sjećam. Koloturije napr. da, matematiku i fiziku je dobro znao i naučio nas. Jednom ga je Nena poslala k vragu, ali to sam ispričala u svojoj knjizi *S one strane oblaka*. Eh, francuski! Moj francuski je posebna priča. Moji su roditelji imali, valjda, posebne ambicije jer francuski sam počela učiti u osnovnoj školi, u četvrtom razredu. Predavao je prof. Zlatan Sremec (onaj što se poslije rata bavio filmom i postao poznat filmski radnik). Budući da sam u prvom razredu znala nešto malo više od ostalih, bio mi je nezanimljiv, a i – prevario me. Ne profesor nego francuski jezik. Budući da sam voljela jezike i sve što je u vezi s govorom, uzela sam francuski rječnik svoje starije sestrične i iz njenog rječnika naučila dane u tjednu. Išla sam tada u 2. – 3. razr. osnovne škole. Ali kako nisam imala pojma da se može drugačije čitati, a drugačije pisati, naučila sam napamet onako kako je to pisalo. Jako sam se razočarala i rasrdila kad sam saznala da se to drugačije čita. Osjećala sam se – prevarenom i uvrijedila sam se smrtno. Danas mi je jasno da je to bilo – za cijeli život! Tako, nisam više nikad voljela taj francuski. A onda, za peh, došla je prof. Zorčić koja je francuski studirala na Sorboni i mislila je da je to najvažnije na svijetu. Jasno, sukob je bio neminovan! U trećem razredu gimnazije, kad me htjela pitati, ja sam važno (i drsko) rekla da neću odgovarati. No, i dobila sam svoje. Oborila me na popravak. Ona i Teca. Učila sam i danas mogu reći da sam zaista znala, ali srušile su me. Bio je to zaista šok. I danas ga osjećam kao nepravdu. Srećom, za endehazije su ukinuli francuski, uveli su njemački i talijanski, a iz oba sam predmeta imala odličan. Ali, moja priča s francuskim nije završena. Kad sam se vratila iz rata, polagala sam privatno gimnaziju. Opet francuski. Učila

Slika 3. Božena Loborec (1926. – 2003.), na slici lijevo, u dvorištu kuće Loborčevih na Jelačićevom trgu 7 (1958.), u kojoj su živjeli u razdoblju 1940. – 1969. (arhiva Milana Stanojevića).

sam i bila sam uvjerena da znam, ali mi opet Zorčićka nije dala više od dobar. Tada sam joj poručila da ću se ja pojaviti na ispitima i za ostale razrede, ali francuski više neću ni pogledati, a sruši li me, onda neka me se čuva jer ću je sa svojom klapom prebiti na mrtvo ime. Uspjela sam je uplašiti. Francuski zaista više nisam ni pogledala, ni za jedan ispit, svaki sam razred dalje polagala s onim istim znanjem i u svakom mi je dala trojku. Ne da bih je zaista prebila onda, prebila bih je i danas. Srećom, uveli su ruski, pa sam na maturu išla s ruskim, a i taj mi je išao dobro. Svi jezici osim francuskog. Danas se pitam, je li zaista bio „feler" na meni ili na profesorici sa Sorbone. Bogami, na njoj. Tako je to bilo! E, sad još – vjeronauk. Kako sam ja učila vjeronauk? Iako je to bio prvi predmet u svjedodžbi, vjeronauk se u koprivničkoj gimnaziji nije mnogo učio. Važno je bilo doći na vjeronauk prije mise, ići u crkvu, a to sam obavljala. Sjećam se jedne zgode (koju sam preinačila i unijela u knjigu). Predavao nam je Ruf Rufina. Bila sam tada u četvrtom razredu, bila je već endehazija, a mi mlade i „revolucionarne" i – zelene. No, na jednom satu uplele smo se Nena i ja s katehetom u diskusiju o postanku svijeta. Ne sjećam se kakvu smo to teoriju razvile Nena i ja, ali znam da smo nešto protivurječile kateheti i sjećam se da mi je rekao da idem kao tele pred rudo, i sjećam se da me pobio svojim dokazima. Tako je to bilo u Koprivnici. S katehetom u Varaždinu nisam se dobro provela. Kad sam došla u školu u Varaždin, vjeronauk nisam učila ništa, kao što je to bio običaj u Koprivnici. Ali tamo je bio Joso Kalajdžić, a ne naš Ruf s kojim si se mogao prepirati o vjeri. Tamo je glavni predmet bio vjeronauk. Logično, to je bila škola koju su imale opatice. Pita mene Kalajdžić za polugodište vjeronauk, a ja – ni beknuti! I veli meni Joso: *Dat ću ti odličan, ali ćeš ti taj odličan u sljedećem polugodištu opravdati*. I bez diskusije dade mi lijepo – odličan! Jako sam plakala, molila sam ga da mi dade slabu ocjenu kakvu sam i zaslužila, ali Joso nije htio ni čuti. Jao, koliko sam učila vjeronauk! Jer sad sam m o r a l a znati za odličan. I danas se sjećam da me pitao o nepogrešivosti pape. Baš mi je zadao mnogo jada. Nikad nisam plakala zbog slabe ocjene kao što sam plakala zbog tog odličnog. Lukav je bio Joso. I znao me prisiliti da učim, alal mu vjera! Ubili su ga partizani jer je bio ustaša. Gimnastiku mi je u Koprivnici imao Joco Klaić. Od njega pamtim rečenicu: *A sad, pamet u ruke i noge!* Tako je započinjao sat. Kasnije je došla neka Uzelac, ali o njoj ne pamtim ništa. Joco je bio Srbin i ne znam što se s njim desilo za vrijeme okupacije. Muzički mi je predavala Škofica. Pjevala sam u zboru. Crtanje je predavao Ajhler. Crtač sam bila slab, ali je Ajhler uzeo uvijek moj blok i na njemu pokazivao kako se crta, pa nisam morala ja. Ako nije on nacrtao na mom bloku, onda mi je crtala Kraljeva ili Desa Trbojević, obje su bile izvrsne crtačice. Možda bih se, da razmislim, sjetila još čega o mojim

profesorima, ali dosta je i ovoliko. No, ja sam svoje profesore poštovala i svakog sam uvijek pozdravljala do kraja njihovog života. Dali su mi onoliko koliko su mogli i znali. A, bili su samo ljudi! Kod opatica u Varaždinu bila sam godinu dana. Stanovala sam u internatu tako da gotovo i nisam vidjela grad jer je i škola i internat bio u jednoj zgradi. Škola u Varaždinu? To je bilo 1941./42., dakle rat, ali mi smo živjele relativno bezbrižno. Škola? Što pamtim iz škole? Tamo sam uvidjela da mi učenje nije problem, u Koprivnici sam bila zaokupljena svim i svačim, a najmanje školom. U Varaždinu sam morala biti zaokupljena školom, jer – što bih drugo radila zatvorena u jednoj zgradi? Tamo sam spoznala da učim lako i brzo. Razrednica mi je bila časna majka Marija (rodom Varaždinka). Ona je svaki odmor dolazila u razred i pitala nas što smo odgovarale, jesmo li znale, a ako nismo, zašto nismo. Vodila je zaista brigu o nama. Jednom me vrlo zbunila. Rekla mi je da sam vrlo inteligentna, a ja nisam znala što to znači i nisam znala što da mislim o njoj. Danas je smiješno da jedna petnaestogodišnja djevojka ne zna što znači riječ inteligentan, ali ja nisam znala, a nisam imala koga ni pitati. Kasnije sam nekako prokljuvala da bi mi se to moglo upisati u plus, da je to nešto pozitivno, ali nisam znala što točno znači ta riječ. No, dobro sam je zapamtila, valjda zato što me dugo mučila. Sve su predmete predavale opatice, osim hrvatskog. To je predavala neka (pamtim kako je izgledala, ali ne pamtim kako se je zvala) profesorica iz varaždinske gimnazije. Tamo nije bilo problema u školi. Učila sam pa nije bilo ni problema. No, život u internatu je bio već sasvim nešto drugo. Bile su dvije grupe: starija i mlađa grupa. Ja sam bila u starijoj. Išla sam u prvi razred učiteljske škole, a sa mnom su bile još učenice drugog razreda učiteljske. Bilo nas je oko 12 – 15, ne znam točno. Pamtim neke: Rajku, Zlatu, Zdenku, Cicu. Smišljale smo razne nestašluke. Navečer smo se polijevale s vodom, u krevet smo jedna drugoj postavljale četke, mokre spužve, pa čak i cijeli lavor s vodom. Kad smo išle po stepenicama, hvatale smo jedna drugu za nogu. I danas kad idem gore po stepenicama, a ispred mene ide neka ženska, dođe mi napast da je uhvatim za nogu da se spotakne. Kad smo jednom izašle u grad, pala sam na ravnom asfaltu, zaboravila sam, valjda, hodati. Režim je bio ovakav, ustajanje, umivanje i oblačenje, doručak, škola. Poslije nastave ručak, odmor i učenje. Navečer igra ili šetnja u samostanskom dvorištu, umivanje, blagoslov časne majke i spavanje. Bila sam tako ambiciozna da sam imala bateriju i još učila pod jorganom, ili smo se dizale kad su opatice otišle spavati i palile svjetlo u jednoj sobi i učile. Bilo je konviktica koje su se zaljubljivale u opatice. Meni se to nije dopalo. Bila sam, očito, vrlo normalno dijete. Takve su bile Nada (mislim da joj je prezime bilo Jenković) i Cica. Cica mi je bila posebno antipatična, jer je bila ulizica i tužibaba. Sada je ona Huzjakova žena, a Huzjak je važna „fora" u unutarnjim poslovima SRH, a Cica je, čujem, direktor osnovne škole. Jao si ga onom kome je ona direktor. Bila je užasna bogomoljka, licemjerna. I ja, i sve smo mi bile pobožne, molile smo se, redovito išle na ispovijed i pričest, na večernice i mise, ali sve smo u tome bile iskrene. Sve, osim Cice. Imale smo tzv. žrtvice. To je značilo učiniti nešto što ne voliš, što ti je teško, ali čeličiti se. U crkvi je bila hasura od neke oštre špage. Ja sam se zarekla da ću sve večernice proklečati na tome i – proklečala sam, makar su mi suze tekle od bola. Čitati se nije smjelo. Imala sam Kumičićevu *Olgu i Linu*, to su mi uzele jer je navodno to svetogrdna knjiga. Navečer bi nam majka Margarita čitala o vestalinkama. To što nisam smjela čitati, bilo mi je najteže. A ni pisati nismo smjele ništa. Opatice su čitale sva pisma, pregledavale naše ormariće s knjigama, tako da baš ništa nismo mogle učiniti, a da one ne bi znale. Hranile smo se dosta loše. Sve pakete koje su nam slali roditelji, uzimale su i dale nam mali dio od toga. Ostalo su pojele one. Ja sam jednom sakrila putar u spavaonicu, ali mi se taj putar pokvario, a ja sam pokvarila želudac. Godinama nisam mogla ni okusiti putar. No, bio je rat, pa putra nije ni bilo. Uvijek se meni na koncu nešto dešavalo, pa tako i tu. Pred kraj škol. godine tužila nas je Cica za nered u spavaonici pa smo bile kažnjene. Desilo se ovako. Navečer su meni postavile lavor s vodom. Ja pred Margaritom nisam htjela odati što je, jer sam bila mokra kada sam legla u krevet pa kad je Margarita otišla, digla sam se da okrenem mokru blazinu i da ležim u suhome. Cica je probudila Margaritu i ona me ulovila kako namještam krevet što je bio veliki prekršaj. Ostale su se smijale pa smo Zlata, Rajka i ja bile premještene u spavaonicu k malim što sam pak ja smatrala za užasnu uvredu i

nepravdu. Odmah sam pisala doma da dođu po mene jer ja tu više neću ostati. Tada je sa mnom razgovarala Marija (razrednica) i rekla mi ono, tj. da sam vrlo inteligentna. No, sljedeće me školske godine ne bi nitko dobio u samostan. Ostala sam te godine do kraja. Mislim da smo u spavaonici kod malih spavale svega tu noć, ali i to je bilo dosta da se ja na smrt uvrijedim. Kasnije, iz partizana, napisala sam pismo Bobi K. (ne znam prezime, ali znam da je na K) i dala sam svom srcu oduška za sve. Boba mi je poslije rata rekla, da su pismo dobile. Sljedeće sam godine prešla u školu u Križevce, ali se odande gotovo ničega ne sjećam jer sam tamo bila svega dva mjeseca i pobjegla sam doma, a onda otišla u partizane. U Križevcima sam prije odlaska imala jedinicu iz matematike (sigurno opet nisam ništa učila) i poslije rata su mi pričali da je profesor iz matematike bio u velikoj brizi, neću li mu se osvetiti za to. Djetinjarija! Taj je profesor morao biti jako glup. Ne znam tko je to bio. U Križevcima sam stanovala kod gospođe Hanžek (Ida Hanžek, majka Janje Hanžek). Njen je muž bio za stare Jugoslavije ministar, imali su divnu kuću s prekrasnim vrtom i budući da su ustaše ubili Hanžeka (bio je u logoru Danica u Koprivnici) i sina mu Bracu Hanžeka, Hanžekica je od svoje kuće napravila internat. Kod nje nas je stanovalo oko 10 učenica. Nikad neću zaboraviti kako mi je kod nje bilo divno. Predivna kuća, divan vrt, izvrsna hrana. No, kako su moji platili samo za dva mjeseca, mene je bilo sram da budem kod nje bez plaće pa sam sa Ljerkom (koja je stanovala dvije kuće dalje) pobjegla kući. Poslije rata Hanžekica mi je pričala da je imala veliku neugodnost zbog mene, ali mi je sačuvala sve stvari i bila je vrlo draga žena. Njena kćer Janja udata je za jednog našeg filmskog režisera, ali ne znam za kojeg. U partizanima sam također išla u školu. Kad su 1944. g. oslobodili Slav. Požegu, nas pet su poslali u školu. To su bili Stevica, Mara, Zvonko Saili, moj brat i ja. Sjećam se da sam došla u razred, stavila na klupu pištolj i bombe i tako sjedila u klupi. Jasno, i ostali su to učinili. Drugog su nam dana zabranili dolaziti u školu s bombama. Bili smo užasno uvrijeđeni jer – tko smije nas razoružati? Ipak smo se pokorili. Nismo ostali dugo jer su ustaše ponovno došli u Sl. Požegu, ali iz tog mog razreda ih je podosta tada otišlo u partizane. Nikad to nisam rekla glasno, ali intimno u sebi sam uvijek mislila da u tome ima i moje zasluge. Kakve? Pojma nemam, ali bila sam tada skojevka, imali smo neke sastanke i valjda sam nekako djelovala u toj školi ili u tome razredu. Kad su oslobodili Pakrac, otišla sam tamo u školu (sama), ali nastave nije bilo pa sam se samo igrala učenika. Stanovala sam kod dvije profesorice (bile su lezbijke) koje su me se jako uplašile kad sam im došla na stan. Spavala sam u bivšoj špajzi. Tu sam prijateljevala s Nadom Jugović. No, nije to bilo dugo. Možda mjesec dana. U školu nisam ni privirila. Nastavila sam školu poslije oslobođenja. Položila sam kao đak – privatista šesti, sedmi i osmi razred gimnazije i maturu. No, o tome bi se također dalo pisati! Takvih je đaka – privatista bilo poslije rata mnogo, a kako nismo svi mogli u partizanske gimnazije, snalazili smo se sami kako smo znali. Ima škol. predmeta koje možeš učiti i naučiti samo iz knjiga, tj. bez posebnih predavanja i objašnjenja kao što su povijest, zemljopis, hrvatski, ali bogme matematika, fizika su malo drugačiji predmeti i da bi ih svladao trebaš pomoć profesora. Naši su profesori poslije rata dobro zarađivali na nama đacima – privatistima. Instruirali su sve što je trebalo i što nije. Neimarević je sve instruirao povijest i zemljopis, iako to nije bilo potrebno, ali on se nametnuo i nisi ga mogao odbiti. Jer – svi su se oni pojavljivali kao ispitivači, a nitko nije bio tako lud da se zamjeri ispitivačima. Najgore je bilo to što su se dali častiti. Pozivali su se sami na ručkove i večere i što si mogao? Neimarević je u tome bio najuporniji. On je „io i pio" uvijek na tuđi račun, ali bio je zabavan i ljudi mu nisu ništa zamjerali. Mene je matematiku instruirao prof. Batišta, odličan matematičar i izvrstan čovjek. Moram reći da me poprilično naučio. Na ispitu kod prof. Čudovana (a kod njega nije bilo mile-lale, nego ili znaš ili ne znaš) dobila sam čak vrlo dobar što je za mene nematematičara bio vrhunac. Sjećam se da mi je prof. Batišta rekao da imam izvrstan dar zapažanja i da s takvim darom ne može biti matematika problem. Jasno, dao mi je čovjek krila, znao je što mi treba reći, kako me potaknuti, „pročitao" me i hvala mu za to. Naučio me koliko je mogao u tom kratkom vremenu jer svi smo mi đaci – privatisti koji smo se vratili iz rata bili u vremenskom škripcu. Htjeli smo u što kraćem roku nadoknaditi izgubljene ratne godine. Tako sam uspjela 1947. maturirati. U cijelom sam školovanju bila „srednja žalost". Imala sam previše interesa koji nisu bili vezani za

školske predmete i škola mi je bila samo sredstvo da se postigne nešto drugo, tj. da se dobije znanje, a ne da se u školi nešto zaista i nauči. No, zbog ovakvog svog odnosa prema školi, kasnije sam imala kompleks da premalo znam pa sam kao odrastao čovjek uzimala školske knjige i učila iz njih. To radim i danas. Napisat ću još đačku pjesmicu koju su pjevali đaci koprivničke gimnazije tamo negdje pred rat o „mudrosti" svojih profesora (ukoliko ću se sjetiti svih kitica).

Na ulici jedan drek.
Uze Ivo lopaticu (podvornik)
Odnese ga u zbornicu.

Naš ga Niko prstom gura
misli da je šah-figura.
(Niko Kraljić, prof. povijesti, strastveni šahist)

Smolko skaće hop! hop! hop!
meće ga pod mikroskop!

(Smolko je bio nadimak prof. Franje Dolenca, prof. prirodopisa)

Početak ide ovako (sjetila sam se)

Na ulici jedan drek
na njemu je crni flek!
Uze Ivo lopaticu
odnese ga u zbornicu.

Kitice o Teci se ne sjećam (znam samo stih) ona misli:

– misli da je ruž za usta.

Ostalih se kitica više ne sjećam, pjesma se završavala ovako:

Direktor mu okusi tek
i ustanovi da je drek!

Poslije Franje Dolenca prirodopis je predavao Vlado Šavor kojega su učenici zvali Lajbec. Eto, tako su se učenici osvećivali svojim profesorima, danas ih zovu profe. Aha, sjetila sam se:

Našoj Teci pamet susta,
misli da je ruž za usta.

Jasno, ja sam pjesmicu prepisala od starijih učenika i upamtila do danas nešto od toga. Pjesmica se inače pjevala, ali kako, to ne znam, jer nikad nisam ni čula kako se pjeva. Prošle sam godine čula da naši učenici pjevaju pjesmicu na melodiju *U razdjeljak te ljubim*, ali riječi nisu tako „drastične" kao što su bile ove naše. Kojih se još profesora sjećam? Maje Veseli. Predavala mi je njemački. Bila je u partizanima. Vrbić je predavao francuski, ali mislim da mene više nije bilo u kopriv. gimnaziji, ne sjećam se da je meni predavao. Ipak se sjećam da je Maja Veseli prijateljevala s (danas) Marijom Brozović, medic. sestrom na školskoj poliklinici i da je Vrbić često odlazio na polikliniku. O tome se pričalo. Vrbić je umro pred godinu dana, Maja Veseli živi u Zagrebu. Od tih mojih profesora malo ih je živih. Umro je i prof. Kostjuk koji me učio ruski jezik, nema Neimarevića, Ogrinčevke (zvali smo je Ogrintača), nema i drugih. Samo uspomene ostaju. Nekad mi se čini da je to sve otišlo nekuda daleko u zaborav i jedva da je i bilo. Aha, sjetila sam se i prof. Blaškovića. On mi nije ništa predavao, ali je dolazio k tati jer je tata izdavao lokalni list, a Blašković je u njemu surađivao. Prof. Blašković me učio ovo:

Ako ne znaš gradivo koje te profesor pita, nemoj nikad reći da ne znaš i nemoj nikad šutjeti. Pričaj bilo što, što ti padne na pamet jer prof. najčešće uopće ne sluša što ti pričaš. Ako ne znaš drugo, moli Očenaš! Tako je jedan učenik, kad ga je profesor pitao, molio Očenaš, a profesor koji je gledao kroz prozor, samo je klimao glavom. Bio je zadovoljan „znanjem" učenika i dao mu dobru ocjenu. Uopće ga nije slušao. Glavno je da pričaš! Tu sam pouku dobro upamtila i često je koristila. Očenaš baš nisam molila, ali nisam nikad ni šutjela. Glavno je da nešto – pričaš! I ja sam pričala! To me uvijek izvuklo. Eto, toliko toga čovjek nosi u sebi, naslaže se to, nataloži jedno na drugo, jedno prignječi drugo, jedno deformira drugo – tako je to sa sjećanjima. I kad počneš o tome misliti (meni je to kao lisnato tijesto za kolače, te naše uspomene: neke pečene, neke prepečene, neke još sasvim sirove baš kao listovi u lisnatom tijestu, malo zgnječeno, malo pečeno, malo nepečeno, malo prigoreno, malo prijesno, ali sve zajedno sfrknuto u kiflu koja se zove naše uspomene), dakle, kad počneš o tome razmišljati, o prošlosti, što si sve proživio i kako je to ostalo u tebi, kakav je što ili tko ostavio flek, začudiš se kako malo toga ostaje. Mnogo toga potone u dubine morske i nikad ne isplovi na površinu. A šteta!

Šteta, jer se tako osiromašuje ljudski život. Što više uspomena strpaš u glavu (mi smo đaci glavi govorili piksa) to bolje, to je život bogatiji. Sve se, sve se pretvara u sjećanje. Čekaj, ima i druga strana sjećanja. Ovako. Ž. Dolenec se uvijek hvali svojim sjećanjima, a i sjeća se mnogo čega, ali ja ipak nemam dojam da mu je život bogat. Baš suprotno. Čini mi se da njega sjećanja osiromašuju, sjećanje mu osiromašuje sadašnjicu. Njegovo sjećanje je samo jedna hrpa materijala, fakata, bez komentara. Kao da njega, njegovih osjećaja, njegovih razmišljanja u tome nema. Što će mu takvo sjećanje? Ako u tome ne bi bilo mene, mojih razmišljanja, mojeg „pečenja" uspomena, one i ne bi ništa vrijedile jer moje uspomene vrijede meni, a njegove kao – nikome. On se jedino u nekom društvu može podičiti svojom memorijom. No, to je zanimljivo, ali i – nije. Svrha mu je da se sjećanjem „prenoveta", a ne da u njemu uživa. U sjećanju treba uživati. A ja uživam u sjećanjima. Zato ih i zapisujem. A možda će moje sjećanje biti zanimljivo i nekom drugom jer ono je dokaz kako smo živjeli. Dokaz jednog vremena i jednog ljudskog stava. Kao svaka knjiga.[10]

10 Isto.